

Există de mult și, firesc, în istoriografia noastră – aidoma altor istoriografii europene venerabile – o atracție naturală spre vremea etnogenezelor și spre aceea a întemeietorilor de state, timpuri incerte, cu multe taine. Pârvan în „Memoriale” vorbind despre istoricul prin excelență al începuturilor românești, Dimitrie Onciul numește foarte potrivit acest capitol „Misterul originii noastre în țările de azi”. Din acest „Mister” al secolelor IX-XIV – o jumătate de mileniu pe care mulți dintre noi au încercat să-l scruteze pe urmele ilustre ale unor Hașdeu, Xenopol sau Iorga – fac parte și alogenii veniți în valuri la Carpați și la Dunărea de Jos din acea „vagina gentium” asiatică de unde soseau neamuri turce, mongole, fino-ugrice.

Era rezultatul istoric al unei presiuni de „longue durée” (spre a folosi termenul braudelien), a migratorilor asiatici de-a lungul paralelei 45° lat. nordică – din Siberia, pe la nord de Marea Caspică, spre Europa Răsăriteană – într-un fenomen atingător de istorie și de geologie deopotrivă ce a fost numit al „deşertificării lente”; el a început cu aridizarea eneolitică de acum 4000 de ani ce a condus la migrațiile indo-europene, a continuat cu aridizarea ținuturilor pontice și azoviene din primele secole creștine ce au dus la mișcările sarmatice, apoi la migrațiile punice, alanice și germanice ce au ajuns până în spațiile ibero-african, italic și galic, cele avarice, bulgare, maghiare, în fine cele pecenego-cumano-tătare, toate, dar absolut toate, trecând obligat prin arealul carpato-dunărean de-a lungul unui mileniu crucial. Admirabil surprinderea aceste „telescopări” migratoare unul dintre părinții bisericii occidentale, Ambrosius, atunci când, într-o glossă pe marginea „Evangheliei lui Luca”, putea să scrie: „Chuni in Halanos, Halani in Gothos, Gothi in Taifalos et Sarmatos in Turexerunt”.

În acest context se așează și „Chestiunea cumană” – redescoperită cu prilejul cărții unui venerabil amator de istorie românească, Neagu Djuvara¹ – căreia de la o comunicare celebră a lui Nicolae Iorga din 1927 i-au închinat studii esențiale, istorice și lingvistice, Constantin C. Giurescu, Ion Ferentz, Ion Cornea, Ion Donat, Petre Diaconu, Victor Spinei și despre care eu însumi am scris câteva pagini acum peste trei decenii², evocându-i pe acești migratori de neam turc („polovțieni” pentru ruși, „kipciaci” pentru izvoarele orientale”, „Falben” pentru cele germane) care au precedat turcilor selgiucizi (micul grup de secol XIII de la Babadag) și turcilor otomani ajunși în secolul al XIV-lea în Balcani și la nord de Dunăre³.

Scriam atunci și repet și astăzi că încă în veacul al XII-lea în regiunile centrale și sudice ale Moldovei, ca și pe teritoriul de la răsărit de Prut sau din Câmpia munteană și, mai departe, din aceea olteană, acolo unde toponimele de origine cumană sau peceneg-cumană sunt mai abundente (Covurlui, Suhului, Vaslui, Bahlui, Călmățui, Desnățui, Catlabug, Ialpug, Teleorman, Bărăgan, Borcea, Caracal, Cornanu, Vadul Cumanilor) și unde stepa română pare a continua pe aceea eurasiatică până la poalele dealurilor și până la Dunăre prezența populației cumane trebuie să fie înrâurit apăsător viața autohtonă. Urmând pecenegilor și constituind de la început obiectul unei adevărate „politici cumane” a imperiului bizantin în timpul Comnenilor – ca o prelungire a „politicii pecenege” dusă de împărații dinastiei macedone un secol mai înainte – această populație cu obârșia în stepa Asiei de Mijloc avea să domine de la sfârșitul sec. XI până la începutul celui de-al XIII-lea o imensă întindere teritorială din Horezm până la Porțile de Fier dunărene. Trebuie menționat că înseși rânduiealile premedievale ale acestei populații nomade, în curs de sedentarizare pe alocuri, amestecată într-o proporție cu

mult mai mare decât pecenegii sau uzii, secolelor X-XI cu băștinașii teritoriilor pe care le traversau (de la buriati, mordvini și cazari la ruși, bulgari și români) o făceau să fie tot mai mult implicată în viața istorică a tuturor acestor pământuri, lucru perfect valabil și pentru regiunile moldovene, muntene și oltene unde se aflau în veacul al XII-lea. La sfârșitul acestuia – mai precis între 1177-1785 – luptele ruse-cumane de la Nipru vor avea ecou în regiunile noastre prin aceea că, pentru un timp, locul drumului niprovan de negoț spre Marea Neagră pare a fi fost luat de acela ce ducea pe Prut și pe Siret spre Dunăre, exact așa cum este de bănuir că s-a întâmplat o vreme, la sfârșitul sec. X, în timpul conflictelor ruso-pecenege de la Nipru. Faptul nu va fi rămas fără implicații în viața feudalității moldovene, a celei din regiunile de sud ale Moldovei mai cu seamă, legate și mai strâns de regiunile balcano-bizantine. Relațiile acestei feudalități cu Haliciul slăbesc la sfârșitul secolului al XII-lea atunci când cnezatul Rusiei de sud-vest este tot mai insistent atacat de cumani și când aceștia par a fi pătruns tot mai mult în regiunile românești, abia după 1200 în condițiile creării unei alianțe bizantino-haliciene împotriva cumanilor și a aliaților lor, bulgari și „valahi”, drumul moldovenesc va căpăta pentru un timp o importanță locală, de care rânduierile feudale, tot mai încheiate, în părțile răsăritene ale Dunării de Jos, ca și în centrele dobrogene cunoscute sau cele moldovene bănuite ca existând deja (în primul rând Bârlad, poate Tecuci și Vaslui) vor fi profitat în bună parte. Crearea unui vast „orbis mongolicus” în care o bună parte a Sud-Estului european a fost cuprinsă după invazia tătară începută în 1236-1237 cu înfrângerea cumanilor de la Volga și al cărei reflux se așeza pe la 1242-1243, prin instaurarea unei stăpâniri a hanilor din stepele nord-pontice, unde își avea reședința Hoarda de Aur până la gurile Dunării și până în Serbia nu avea să schimbe radical, la

Dunărea de Jos și la Carpați, structurile fundamentale ale vieții istorice anterioare din secolul XII și din prima jumătate a secolului al XIII-lea reprezentată de conviețuirea româno-cumană și de tendințele cruciate ale învecinatului regat maghiar arpadian mărturisite de aducerea cavalerilor teutoni sau de crearea, pe la 1227-1228, a unei „episcopii cumane” conduse de dominicanul Teodoric, continuată în secolul XIV de aceea a „Milcoviei”.

În ceea ce privește primul aspect, anume prezența cumână în jumătatea de veac 1250-1300 este de bănuir cu tărie acest element răsăritean care putea înrâuri civilizația net superioară din Ungaria ultimilor Arpadieni (precum sub Ladislau IV Cumanul) și din Bulgaria Asenizilor și Terterizilor, intrând chiar în contact cu feudații occidentali cruciați din Balcani va fi influențat cu atât mai mult – poate chiar, cum sugera Iorga, în direcția unei cristalizări a ideii statale – comunitățile românești, mai ales la nivelul aulic cu care șefii cumani aveau relații permanente. Știm încă puțin despre aspectele culturale specifice acestui neam răsăritean în perioada premongolă și mongolă – ele au fost examinate, în vol. III din „Istoria românilor” (2001) de colegul Victor Spinei –, după cum nici originile „modei” onomastice cumane existente încă în secolele XIV-XV în Țara Românească sub forma bine știutelor nume domnești și boierești (Basarabă, Talabă, Toxabă, Udobă) sau unele reminiscențe în denumirea unor ocupații păstorești unde asiaticii cumani excelsaseră („odaie”, „cioban”) sau a unor obiecte de împodobit interioarele, purtate după ei de migratori („kilim” ca în faimosul „Codex Cumanus” ajuns în posesia lui Petrarca) nu sunt foarte bine elucidate.

Nu mai puțin însă avem dreptul să bănuim că includerea laolaltă și sub aceeași stăpânire tătară a feudalilor români și a celor cumani, păgâni sau creștinați, din întinsa „Cumanie Neagră”

dintre Nipru și Dunăre a fost factorul determinant al unei sinteze culturale româno-turanice care, în secolele XIII-XIV lua aspectul cristalizării definitive la sud de Carpați, mai ales a unei pături feudale a cărei eterogeneitate avea să fie sporită prin stabilirea la nord de Dunăre a unor elemente sud-slave și grecești. Astfel a fost posibil ca lui Seneslav „voievodul valahilor” cu nume slav din „Diploma Ioanișilor”, stăpânind în părțile argeșene în secolul XIII să-i urmeze „Tochomerus” și apoi Basarab cei cu nume turanic și poate cu origine cumană, dar cu stăpânire românească. Era un fenomen cunoscut de întreg Evul Mediu european și este locul a evoca aici rolul elementului alogen, migrator în crearea ierarhiei feudale din Rusia „varegilor” (vikingilor) sau din Stara Planina protobulgarilor spre a da doar două exemple mai apropiate (nu voi coborî în timp spre secolele X-XI în Banat și Transilvania, la cazul sud-slavului Glad-Gladimir, venit din Vidin pentru a stăpâni între Mureș și Dunăre la probabilul cazar Menumorut, cârmuitor între Someș și Mureș). Evident, o asemenea aserțiune nu ne duce până acolo încât să afirmăm faptul că românii au învățat arta războiului de la cumani așa cum candid crede Neagu Djuvara uitând elementarul adevăr că din tradițiile Romei târzii apărătorii romanici ai Limesului vor fi păstrat în fondul principal de cuvinte termeni militari latini precum „arcus – arc”, „sagitta – săgeată”, „scutum – scut”, „spatha – spadă”.

Cât despre al doilea aspect, cel al convertirilor operate de dominicani în mediul păgân cuman până atunci migrator, fără locuri stabilite, unde trebuiau clădite case și biserici așa cum reiese din corespondența Papei Grigore al IX-lea din 1228, succesele par a fi fost reale, dar foarte curând spulberate de iureșul tătar. Alături de cumani se afla aici, la curbura Carpaților o populație românească în sânul căreia se schița o adevărată contrapropagandă ortodoxă de vreme ce un celebru act papal din

Perugia datat 14 nov. 1234 făcea mențiunea acestor români trăitori „in Cumanorum episcopatu, sicut accepimus, quidam populi, qui Walati vocantur, existunt” și care au ierarhi de rit oriental nerecunoscuți de cataloci („qui busdam pseudo-episcopis Graecorum ritum”) hirotonisiți, bănuiesc la sud de Dunăre, în țaratul de la Târnovo. Eșecul propagandei apusene în mediul românesc) prelungit în secolul XIV unde doar istorici improvizați sau fanteziști pot să vadă voievozi români catolici trecuți repede la ortodoxie, fără ca acest lucru să lase urme în texte bine citite! Va fi vădit în istoria episcopiei create după năvala mongolă în încă nedescoperita „civitas de Mylko in confinibus Tartarorum” (scrisoarea din 7 octombrie 1279 a Papei Nicolae al III-lea), o episcopiei a Milcoviei administrată acum de franciscani, dar cu o existență mai curând nominală, cu episcopi „in partibus”.

Erau ultimele ecouri cumane din istoria noastră spirituală, așa cum ultimele reflexe ale unei existențe româno-turanice se regăsesc în onomastica aulică. Sunt lucruri de mult știute, absolut normale într-o istorie medievală. Sigur că, rememorate mereu, chiar redescoperite, ele sunt folositoare celor ce nu trebuie să ignore aportul străin într-o civilizație națională. De fapt celor ce ar trebui să-și amintească mereu și mereu de cuvintele marelui învățat, care a fost în veacul al XIX-lea, Numa-Denis Fustel de Coulanges: „este întotdeauna periculos a se confunda patriotismul, care e o virtute, cu istoria, care e o știință”.

¹Thocomerus-Negru Vodă. Un voievod de origine cumană la începuturile Țării Româneștie. II, Humanitas, București, 2007.

²Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (sec. X-XIV), București, ed. Academiei, 1974.

3Unul dintre studiile cele mai lămuritoare pentru întreaga această chestiune de istorie universală găsim la O. Pritsak, *Studies in Medieval Eurasian History*, Londra, Variorum Reprint, 1981.